

ОЛОН УЛСЫН “ЭРХ ЧӨЛӨӨ” РАДИО СТАНЦЫН “ТУРКСТАН”-Ы РЕДАКЦ БА ЦАГААЧ СЭТГҮҮЛЧИД

Р.Ш. Нуриден*,
А.Т.Дүйшекеева**

** Л.Н.Гумилевын нэрэмжит Евразийн Үндэсний Их Сургуулийн Сэтгүүл зүй,
цахим хэвлэлийн тэнхимийн дэд профессор, доктор (Ph.D), Астана, Казахстан.*

***Ж.Баласагыны нэрэмжит Киргизын Үндэсний Их Сургууль, Сэтгүүл зүй
ба Олон нийтийн харилцааны хүрээлэнгийн доцент, доктор (Ph.D), Бишкек,
Киргизстан*

Түлхүүр үгс: Дэлхийн хоёрдугаар дайн, легион, цагаачлал, радио “Эрх чөлөө”,
радио нэвтрүүлэг

Оршил. “Эрх чөлөө” радиог үүсгэн байгуулагч нь 1951 оны 2-р сарын 8-нд Нью-Йорк хотод байгуулагдсан Оросын ард түмнийг чөлөөлөх Америкийн хороо бөгөөд дэлхийн орос болон үндэсний цагаачдын эрх чөлөөг хамгаалах, Оросын оюун санааны өвийг хадгалах, дэмжихэд нь туслах зорилготой байв. Тус хорооны анхны ерөнхийлөгч нь UPI агентлагийн Москва дахь сурвалжлагч асан, дараа нь “Reader’s Digest” сэтгүүлийн ахлах редактороор ажиллаж байсан Южин Лайонс байв. Мөн тус хороонд “Time” сэтгүүлийн дэд ерөнхийлөгч Аллен Гровер, Харвардын их сургуулийн профессор Уильям Эллиот, сэтгүүлч Уильям Г.Чемберлен, Айзек дон Левин (Вачнадзе, 1975) нар багтжээ.

1951 оны 11-р сарын 7-нд энэ хорооноос хэвлэлийн шуурхай мэдэгдэл гаргаж, түүнд «ЗХУ-аас цагаачлан ирсэн 11 байгууллага, тэр дундаа Оросын тав, Орос бус зургаан улс төрийн байгууллага Зөвлөлт засгийн дэглэмийг нураахын тулд хамтран ажиллахаа зарлажээ». Энэхүү шийдвэрийг дээр дурдсан байгууллагуудын Висбаден (Герман) хотод болсон бага хурлын сүүлчийн өдөр гаргасан бөгөөд большевикууд засгийн эрхэнд гарсан өдөртэй давхцаж байв. ЗХУ-ын эрх мэдлийн эсрэг тэмцэлд уриалах ийм оролдлого өмнө нь ч гарч байсан. Гэвч нэг нь ч амжилтанд хүрч байгаагүй. Энэ бага хуралд: “Оросын улс төрийн таван байгууллага, гүрж, белорус, армян, азербайжан, Хойд Кавказ, Туркстаны ард түмний улс төрийн байгууллагуудын төлөөлөгчид бид большевикуудын дарангуйллаас чөлөөлөхийн

The “Turkistan” Editorial Board of the “Liberty” International Radio Station and Exile Journal-ists. **Nuriden R.Sh. (Ph.D), Duishekeva A.T. (Ph.D).**

төлөөх тэмцэлд Зөвлөлт Холбоот Улсын бүх ард түмнийг коммунист дарангуйллыг устгах, өөрөө өөрийгөө удирдах, өөрсдийн хувь заяаг ардчиллын замаар шийдэх, коммунист боолчллын эсрэг эрх чөлөө ба энх тайвны төлөөх тэмцэлд уриалж байна” гэж тунхаглажээ. Энэхүү тунхагт Нью-Йорк дахь төв байгууллагын Ардын түмний эрх чөлөөний төлөөх тэмцлийн лигээс Борис Николевский, Үндэсний Хөдөлмөрийн Холбооноос Виктор Байдалакофф (Герман), Оросын ард түмний эрх чөлөөний төлөөх тэмцлийн холбооноос Борис Яковлев, Оросын ардын хөдөлгөөн (ард түмнийг дэмжигчид)-өөс Александр Керенский (Нью-Йорк), Оросыг чөлөөлөх тэмцлийн холбооноос проф. Серж Мельгунофф (Парис), мөн Гүржийн Үндэсний зөвлөлөөс (Парис), Азербайжаны Үндэсний Эв нэгдийн хорооноос (Анкара), Хойд Кавказын коммунистуудын эсрэг холбооноос (Мюнхен), Белорусын ардчилсан бүгд найрамдах холбооноос (Парис), Армений эрх чөлөөний төлөө тэмцэгчдийн холбооноос (Штутгарт) болон Туркстаны үндэсний хорооноос (Мюнхен) төлөөлөгчид гарын үсэг зуржээ (Бережкова, 1993).

Цагаачилсан алашчуудын* анхных бол Мустафа Шокай байв. М.Шокайгаас хойш янз бүрийн чиглэлээр дээд боловсролтой, маш чадварлаг мэргэжилтнүүд байсан бөгөөд тэдний дотор Алихан Ага, Карыс Канатбай, Мажит Айтбай, Алиасхар, Сайран, Асанкайгы, М.Дара нарыг нэрлэж болно.

ЗХУ-ын эсрэг дуусашгүй тэмцэл зарласан цагаачдын 11 байгууллагын нэг болох Туркстаны үндэсний хороог тэргүүлж байсан Карыс Канатбай уул уурхайн өндөр боловсролтой инженер мэргэжилтэй байжээ. К.Канатбайг олон үйл явдалд гүйцэтгэсэн түүхэн үүргийг харгалзан Туркстаны үндэсний тусгаар тогтнолын төлөө зүтгэсэн М.Шокайн дараа орох ёстой “Алаш”-ийн зүтгэлтэн гэж үзэж болно (Оралтай, 1991).

Дэлхийн хоёрдугаар дайны үеийн үйл ажиллагаатай холбогдуулан америкчууд хожим нь түүнийг олзолж, алдарт “Дахау” хорих лагерьт хэдэн сар хорьжээ. Гэвч тэрээр германчуудын эрх ашгийн төлөө бус Туркстаны үндэсний эрх ашгийн төлөө үйлчилсэн нь тодорхой болсон учраас Карыс шоронгоос суллагджээ. Түүний үлдсэн амьдрал нь «Туркели» (“Түрэг улс”) хороотой холбоотой байв. Тэрээр “Эрх чөлөө” радиод ажиллаагүй ч 80-аад он хүртэл казах хэлний редакцын нэвтрүүлгүүдийн улс төрийн агуулгад ихээхэн нөлөө үзүүлжээ. Америкийн “Оросыг судлах хүрээлэн”-тэй хамтарч ЗХУ-ын эсрэг ажилласан, үндэсний байгууллагын үндэслэгч байсан, Германы тагнуулын сургуулийг дүүргэсэн тэрээр өөрийнхөө үндэстний тусгаар тогтнолыг хүсэн хүлээж, хилийн чанадад байхдаа ч амьдралынхаа сүүлчийн өдөр хүртэл ард түмнийхээ эрх ашгийг хамгаалах эрхэм үүргээ биелүүлсээр ирсэн юм. Цогтой тэмцэгч К.Канатбай 1982 оны 11-р сарын 25-нд 71 насандаа таалал төгссөн тухай “Эрх чөлөө” радио гүнээ харамсан мэдээлсэн билээ (Канатбайн тухай, 1982).

“Эрх чөлөө” радиогийн анхны ажилтнууд бол олзлогдсон, аргагүйн эрхэнд цагаач болсон казах сэхээтнүүд байв. Зөвлөлтийн үеийн бүтээлүүдэд бүгд дайсан мэт дүрслэгдсэн байдаг. Хувь заяатай эвлэрэхээс өөр аргагүй болсон тэдний хувьд эх орон руугаа явах зам бүрэн хаалттай байв. Сталины ганц үг, нэг сум дайнд олзлогдогсдын амьдралыг шийдэж байсан тул тэд гадаадад цагаачлан үлдэхээс өөр зам байгаагүй. Ирсэн зарим хүн амьдралынхаа талыг шоронд өнгөрөөсөн. “Эрх чөлөө” радиогийн “Туркстан”-ы редакцияд ажиллаж байсан иргэд нь «Туркели» үндэсний хорооны гишүүд байв. “Эрх чөлөө”-д анх ажиллаж байсан хүмүүсийн нэг бол Асанкайгы гэдэг нэрээр олонд танигдсан Мауликеш Кайыпалды юм. Тавиад оны үед буюу “Эрх чөлөө” радио станц байгуулагдаад удаагүй нээгдсэн “Туркстан”-ы редакцияд ажиллаж байсан цагаачдын нэг бол Даулет Тагыберли байв.

Тэрээр 70-аад оны дунд үе хүртэл Асанкайгын дараа казах хэлний хэлтсийг удирдаж байсан бөгөөд К.Канатбайтай хамтран Казахстанд зориулсан нэвтрүүлгийн үзэл баримтлалыг боловсруулжээ (Козыбаев, 1986). Даулетын эрүүл мэнд нь муудаж, тэтгэвэрт гарсны дараа түүний оронд Жакибай Бапыш гэдэг хүн иржээ.

Энэхүү судалгааны өгүүллийн зорилго нь “Эрх чөлөө” радиод ажиллаж байсан эдгээр цагаачдын уран бүтээлтэй танилцуулж, Казахстаны тусгаар тогнолыг мөрөөдөж, хил хязгааргүй радио долгионоор казах сонсогчидтой харилцаж байсан радио нэвтрүүлгийн сэдэв, агуулга, зорилгыг тодорхойлоход оршино. Мөн тэдний гадаад орнууд дахь казах сонин, сэтгүүлд хэвлэгдсэн бүтээлүүдтэй танилцуулах зорилготой юм.

Судалгааны арга зүй

Олон улсын “Эрх чөлөө” радио станцын казах хэлний хэлтэс нээгдэхдээ түүнийг “Туркстан”-ы редакц гэж нэрлэсний, мөн цагаачлалын асуудлын ч түүхэн шалтгаанууд байжээ. Тиймээс сэдвийг тодруулахын тулд түүхчлэн үзэх арга зүйн хүрээнд цагаач сэтгүүлчдийн бүтээлүүдэд сэдэвчилсэн болон агуулгын дүн шинжилгээ хийх аргыг хэрэглэсэн. Радиод ажиллаж байсан цагаач сэтгүүлчдийн уран бүтээлийг судлахын тулд радиогийн архивын материалуудыг түлхүү ашигласан. Мөн шинжлэх ухааны эргэлтэд орсон сонин, сэтгүүлүүдэд гарсан баримт бичгүүд болон өгүүлүүд ч анхаарлын гадна үлдсэнгүй. Цагаачлалын сэтгүүл зүйг түүхчлэн үзэх болон харьцуулан судлах аргаар авч үзэж, цогц, системтэй судалгаа хийгдсэн. “Цагаачлалын хэвлэлд Зөвлөлтийн эрх баригчдын бүдүүлэг алдааг шүүмжилсэн нь үг хэлэх эрх чөлөөний тод илрэл юм” (Бакенова, 2024) гэсэн үзэл бодол нь радио нэвтрүүлэгтэй ч шууд холбоотой юм.

Судалгааны бүтээлийн тойм

“Эрх чөлөө”, “Чөлөөт Европ” зэрэг олон улсын радио станцуудын нэвтрүүлэг дайны дараагаар цацагдаж эхэлсэн бөгөөд дээрх станцуудын үйл ажиллагааны сэргэлт “хүйтэн дайн”-ы үетэй давхацсан түүхтэй. Тиймээс Казахстанд ч, гадаадад ч олон улсын радиогийн өргөн нэвтрүүлгийн судалгаанд энэ асуудлыг үл тоомсорлох боломжгүй юм. Эдгээр радио станцууд бүгд “хүйтэн дайны” үр хөврөл гэдэг нь тодорхой. Эхний үед эдгээр радио станцууд дайнд олзлогдсон цагаачдыг ажиллуулж эхэлсэн. Гадаад улс төрийн суртал ухуулгын үр дүнтэй хэрэгсэл бол олон улсын радио нэвтрүүлэгт “дайсны дүр”-ийг бүтээх явдал байлаа. ЗХУ-ын олон улсын улс төрийн сэдвээр бичсэн ном, судалгааны бүтээлүүдийг жагсаах нь нүсэр том ажил болох тул энд цөөн хэдийг дурдсан юм. Тэдний тоонд “Эрх чөлөө” радиогийн талаар яригдсэн сэтгэгдлүүдийг ч багтааж болно. Юуны өмнө радиогийн ажилчид цагаачид байсан болохоор “ухамсаргүй бүдүүлэг”, “Эх орноосоо урвагчид”, “адгийн новшнууд” гэх мэт нэр зүүж, “казах” гэж бичвэл “үндсэрхэг үзэлтэн”, “ард түмэн” гэж бичвэл “түрэг үзэлтэн” гэж цоллуулдаг байжээ.

Хэдийгээр Г.А. Арбатов [7], Н.А.Голядкин [8], В.М. Карелина [9], Ю.Б. Кашлев [10], А.Ф.Панфилов [11], А.Шилкин [12] нарын бүтээлүүд зөвлөлтийн үзэл суртлын үүднээс бичигдсэн боловч түүхэн үйл явдлуудын талаар тодорхой мэдээлэл өгдөг онцлогтой.

Казахстан тусгаар тогтнолоо олж авсны дараагаар олон улсын радио сэтгүүл зүйн чиглэлээр, тэр дундаа “Эрх чөлөө” радиогийн чиглэлээр эрдмийн зэрэг хамгаалсан [13], шинэ агуулга бүхий сурах бичгүүд зохиогдсон [14]. Гэхдээ ганц хоёр судалгаагаар асуудлыг шийдэх боломжгүй гэдэг нь ойлгомжтой. Ялангуяа

сэтгүүл зүйн түүхэнд “Цагаачлал дахь казах сэтгүүл зүй”-г хараахан судлаагүй байна. Энэхүү эрдэм шинжилгээний өгүүлэл нь уг сэдвийг цаашид гүнзгийрүүлэн судлахад тодорхой нөлөө үзүүлнэ гэдэгт бид итгэлтэй байна.

Үр дүн ба хэлэлцүүлэг

Төрөлх нутагтаа “дуу хоолойгоо” хүргэхийг зорьсон “эрх чөлөө”-нийхэн улс орон, газар шороо, эх орноо гэсэн сэтгэлийн үгийг агаарын долгионоор дамжуулж, тэд цогтой тэмцэгчид Мустафа, Магжан, Ахмет шиг үг, үзэл бодлоо хүргэсээр байв. Бид атар газрыг эзэмшлээ гэж тэнгэрт далбаагаа мандуулж байхад “Эрх чөлөө”-ий казахууд хайр найргүй хагалсан газар нутгаа, цөөнх болсон эх орноо өрөвдөж, сэтгэлийн үгээ хэлж байлаа. Казахууд өвөг дээсийн уламжлалт мэргэжил - малгүй болж, бэлчээр нь хумигдаж, үүний цаана “оросжуулах” бодлого нуугдаж байгаа гэсэн тэдний үгийг улс үндэстнийг турхирч, хагалан бутаргах санаа гэж үзэн ядаж, ардын дайсанд тооцож байв. Казахстан нь Оросын хараат улс, хэл, шашин шүтлэгээ алдаж, казах сургууль, цэцэрлэг цөөрсөөр байна гэсэн мэдээллийг нь “зөвлөлтийн аж төрөх ёс”-ыг гүтгэн доромжилсон гэж үзээд хараалын үгээр бөмбөгдөж байлаа.

Дайны үед “Милли Туркстан” сэтгүүлийг Европт олзлогдсон Дундад Ази, Казахстаны мусульман шашинтнуудад тарааж байжээ. Энэхүү сэтгүүл цагаачдын уран бүтээлд ихээхэн анхаарал хандуулсан онцлогтой. Тухайн үед энэ сэтгүүлд Асанкайгы, хуурч Коркыт зэрэг нууц нэр байнга тааралддаг байв. Хожим нь хуурч Коркыт нь яруу найрагч Мажит Айтбаев, Асанкайгы бол зохиолч Мауликеш Кайыпалды байсан нь тогтоогдсон. Мауликеш сэтгүүлийн хуудаснаа Магжан, Сакен, Бейимбет, Жусупбек, Ильяс, Ахмет, Алихан, Алимхан нарын бүтээлийг нийтэлж, олон нийтэд танилцуулж байжээ.

“Эрх Чөлөө”-д анх ажиллаж байсан хүмүүсийн нэг бол Асанкайгы гэсэн нууц нэрээр олонд танигдсан Мауликеш Кайыпалды юм. Түүний мэргэжлийн талаар янз бүрийн санал бодол байдаг. Заримдаа түүнийг Ленинградын их сургуулийн философийн факультетийг төгссөн гэж ярьдаг ч түүнийг сайн мэддэг, Германд нэг хороонд хамт ажиллаж байсан Хамза Абдуллины дурсамжид: “Мауликеш 21 настайдаа Москвагийн их сургуулийн хэл, уран зохиолын факультетийг онц төгсөж, Алматын их сургуульд оросын уран зохиолын хичээлийг зааж, уран бүтээлээ хоёр хэл дээр зэрэг туурвидаг байсан” (Абдуллин, 1993) хэмээн тэмдэглэсэн байдаг. Сүүлийн үед утга зохиол судлаач, хэл бичгийн ухааны дэд эрдэмтэн М.Таж-Муратын М.Кайыпалдын тухай судалгаа нь бидэнд өнөөг хүртэл үл мэдэгдэх бие хүнийг өргөн хүрээнд нь танилцуулж, багагүй шинэ мэдээлэл өгсөн бүтээл юм (Таж-Мурат, 2024). Түүний шүлэг, өгүүллэгүүд казах, орос хэлээр дайны өмнө Казахстан болон Москвагийн сэтгүүлүүдэд хэвлэгдэж байжээ. Нэг хэсэг нэрт яруу найрагч Жамбул Жабаевын оруулагчаар ажиллажээ. Дайн хүртэл тэрээр И.Байзаков, К.Аманжолов, Н.Манашев, Г.Сланов, А.Жумагалиев нартай найзалж байв. Хэдийгээр Эх орноосоо хол байгаа хэдий ч өөрийнхөө мэдлэг боловсрол, хүч чадлаа их үлсэд зориулсан М.Кайыпалды Берлинд орчуулагчийн найман сарын курс дүүргэж, улмаар Майн дахь Франкфуртын их сургуулийн Германы гүн ухаан, англи хэлний факультетэд суралцжээ.

Хэл сайн мэддэг, эрдэм мэдлэг хуримтлуулсан М.Кайыпалды ард түмнийхээ бахархал болох хүн байсныг эдгээр үйл хэргээс нь харж болно. Харамсалтай нь, хувь тавилан түүнд тэр аз жаргалыг заяасангүй. Үүнийг мэдэрсэн мэт энэхүү шүлгийг герман хэлнээс үгчлэн орчуулан үлдээжээ.

Зорчигчоос би асуув:

“Зорьсон газар чинь хаана вэ?”

“Гэртээ харьж явна, харьж явна” гэж

гэгэлзсэн сэтгэлээр хариулав.

Холын хүнээс би асуув:

“Хүрэх газар чинь хаана вэ?”

“Хайртай гэртээ харьж явна” гэж

хайрын үгээр хариулав.

Аяны хүнээс би асуув:

“Аз жаргал чинь хаана цэцэглэдэг вэ?”

“Миний гэрт, ганцхан миний гэрт!” гэж

мэхийн ёсолж инээмсэглэв.

“Зүрхэнд чинь ямар гал байна?” гэж

зорчигч надаас асуувал:

“Орон гэртээ харьж чадахгүй би,

Одоо надад Эх орон үгүй!” гэж хариулна.

Германы сэтгүүлүүдэд түүний уран зохиолын өгүүллэгүүд нь нийтлэгддэг байснаас гадна “Диваажингаас ирсэн амь дүйх үг” роман нь герман хэл дээр хэвлэгджээ.

Бид “Эрх чөлөө” радиогийн санд хадгалагдаж буй Асанкайгын хэд хэдэн радио нэвтрүүлгийг Астана дахь Үндэсний эрдмийн номын сангаас олсон. Эдгээр нь улс төрийн сэдэвт зориулагдсан, мөн Казахстаны сонинуудад нийтлэгдсэн өгүүллүүдэд хийсэн тойм, тайлбарыг агуулдаг. “Казахын улс төрийн уянгын яруу найраг” радиоариаанд тэрээр “Казахын уран зохиол” сонинд нийтлэгдсэн “Казахын яруу найргийн хөгжил” сэдэвт өгүүллийг шүүмжилсэн байдаг. Тэрээр “С.Сейфуллины шүлгүүд нь Маяковскийн шүлгийн хэлбэрийг дуурайж, казахын яруу найрагт агуулга төдийгүй бүтэц, хэмнэл нь өөр, найруулга зүйн тогтолцоо, аялгуу нь өөр шүлгийн шинэ хэв маягийг нэвтрүүлж, зөвлөлт казахын яруу найргийг улс төрийн уянгын шүлгээр баяжуулсан” (Асанкайгы, 1967) гэсэн мөрүүд нь коммунистуудын санаанаас зохиосон зүйл гэж дүгнэжээ.

Хоёр дахь радиояриа нь орос хэл дээр хэвлэгддэг “Простор” сэтгүүлд нийтлэгдсэн өгүүлэлд зориулагдсан бөгөөд казах романы тухай социалист реализмыг шүүмжилжээ. Октябрийн хувьсгалын 50 жилийн ойн босгон дээр хэвлэгдсэн энэхүү өгүүлэлд хувьсгалаас өмнө казахуудад роман байгаагүй гэсэн үзэл бодлыг няцааж, Ж. Аймауытовын “Дамели”, “Хөгшин Кожак”, М.Аузовын “1916 он” нэртэй түүхэн романыг үүний жишээ болгон авч тайлбарласан байдаг (Асанкайгы, 1967). Үүнээс жаран жилийн өмнө бид Жүсипбек зэрэг казах зохиолчдын бүтээлийн тухай ярих боломжгүй байсан нь тодорхой юм.

Мэдээж харилцаа холбоо тааруу үед сонин, сэтгүүлийг хүссэн цагтаа хүлээж авах боломж хомс, мэдээлэл авахад маш хүнд хэцүү байсан. Гэсэн хэдий ч “Эрх чөлөө” радиогийн ажилтнууд баримтыг зохиох гэж оролдсонгүй, харин Казахстанд хэвлэгдсэн сонин, сэтгүүлийн шүүмжлэлт материалуудыг ашигласан. Түүнчлэн Казахстан радиогийн Пакистаны нутаг дэвсгэрээс бэлтгэж ирүүлдэг нэвтрүүлгүүдийг ярианы сэдэв, үндэс болгодог байжээ.

Изар голын эрэгт, нуман хэлбэртэй гурван давхар томоохон байшинд байрлах тус радиод сэтгүүлчдэд ажиллах бүх нөхцөл боломжийг бүрдүүлсэн байдаг. Энд хамгийн сүүлийн үеийн тоног төхөөрөмжүүдээс гадна номын сан, архив хүртэл бий. Казах хэлний редакцияд “Социалист Казахстан”, “Казахын уран зохиол”, “Ленинч залуу”, “Соёл ба ахуй” зэрэг сонины хуучин дугааруудыг үдэж, маш нямбай эвхэж хадгалсан байдаг. Номын санд нь казах ном ч их бий. Мөн томоохон судалгааны төв нь дэлхийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслүүдийн мэдээллийг шүүн тунгааж, шаардлагатай мэдээллүүдийг бүртгэж хадгалдаг байна.

Асанкайгы – М.Кайыпалды “Эрх чөлөө” радиод удирдах алба хааж байсан үед буюу 1969 онд хотын захад төмөр замын хажууд толгой нь хагарсан байдалтай цогцос нь олдсон бөгөөд энэ талаар хожим 1993 оны гуравдугаар сарын 1-ний өдөр радиогоор мэдээлсэн байдаг.

“Эрх чөлөө” радио нэвтрүүлгээ цацаж эхэлсэн цагаас ЗХУ-ын аюулгүй байдлын байгууллагууд түүнд онгойцлон анхаарал тавих болов. Тэд хүн алахаас ч буцсангүй. Тухайлбал, 1954 онд Азербайжан хэлний редакцын ерөнхий эрхлэгч Абдрахман Фаталыбей, мөн радиотой ямар ч холбоогүй сэхээтэн цагаачид халдлагад өртсөн. Улсын Аюулгүй байдлын хорооноос тусгайлан бэлтгэгдсэн тагнуулч 1957 онд Глеб Лебедийг, 1959 онд Степан Бандера нарыг хөнөөжээ.

1981 оны 2-р сарын 21-нд Мюнхен дэх “Чөлөөт Европ” болон “Эрх чөлөө” радио байрладаг Английн цэцэрлэгт хүрээлэнд бөмбөг дэлбэрч, 8 хүн амь үрэгдсэний 6 нь станцын ажилтан, 2 нь гудамжид явж байсан энгийн иргэн байсан. Барилгын төв хэсэг бүрэн эвдэрч, Польш, Чехословак, Унгарын редакцууд томоохон хохирол амссан байдаг. Хожим нь энэ үйлдлийн эзэн нь XX зууны нэрт алан хядагч Ильич Рамирес Санчес байсан нь тогтоогджээ (Террорист XX века, 1991).

Өнгөрсөн зууны 50-иад онд буюу “Эрх чөлөө” радио станц байгуулагдаад удаагүй байхад нээгдсэн “Туркстан”-ы редакцияд ажилласан цагаачдын нэг нь Асанкайгын дараа 70-аад оны дунд үе хүртэл казах хэлтсийг удирдаж байсан Даулет Тагыберли юм. Тэрээр Карыс Канатбайтай хамтран Казахстанд зориулсан өргөн нэвтрүүлгийн үзэл баримтлалыг боловсруулсан. Д.Тагыберли казах хэлтсийг удирдаж байсан үед “Туркстан” хэмээх ерөнхий нэрээр нэрлэгдэж байсан редакция нь “Туркстан-3” болон өөрчлөгдөж казах хэлний алба байгуулагджээ.

Бид Хасен Оралтайн хувийн сангаас Даулетын орос хэл дээр бичигдсэн хоёр нэвтрүүлгийг олсон. Тэдний нэг нь 67 жилийн өмнө агаарын долгионоор цацагдсан “Мустафа Чокай - Туркстаны эрх чөлөө, тусгаар тогтнолын төлөө тэмцэгч” (нас барсны 18 жилийн ойд зориулав) гэсэн нэртэй юм (Тагыберли, 1959). Цагаач сэтгүүлчид эх орондоо хүлээн зөвшөөрөгдөөгүй Мустафагийн тухай ярихаас уйдаагүй. Түүний нас барсан өдөрт зориулан жил бүр мэдээ материал бэлтгэн олон нийтэд хүргэдэг цагаач сэтгүүлчдийн тогтоосон уламжлалд үнэнч байдал өнөөг хүртэл үргэлжилж байна.

Тайлбарын хэлбэрээр бичигдсэн хоёр дахь нэвтрүүлэг нь “Зөвлөлтийн радиодарангуиллын дуу хоолой” нэртэй бөгөөд түүнд Москвагийн мэдэлд байдаг Зөвлөлтийн радио нэвтрүүлгүүд коммунист суртал ухуулгад тулгуурладаг талаар дэлгэрэнгүй өгүүлж, нэлээд ул суурьтай дүн шинжилгээ хийжээ. Олон улсын гадаадын радио станцуудын үйл ажиллагааг үүний эсрэг жишээ болгон ашигласан байв. Нэвтрүүлгийг “Бидний тэмцэл коммунист дарангуйлал нуран унатал үргэлжилж, хайрт Эх орондоо ард түмнийхээ хүсэл зоригийн дагуу нийт иргэдээ эрх чөлөөтэй амьдрал, ажил хөдөлмөрөөр хангасан үндэсний ардчилсан төрийг

байгуултал тэмцээр байх болно” (Тагыберли, 1960) гэсэн үгээр төгсгөжээ. Орос хэл дээр бичигдсэн энэхүү тайлбарт Даулетын хамт зохиогчийн хувьд Бердимурат хэмээх нэр ч тааралддаг. Аман Бердимурат бол “Эрх чөлөө” радиогийн туркмен хэл дээрх нэвтрүүлгийг үндэслэгч бөгөөд Ашхабад хотод хуулийн чиглэлээр боловсрол эзэмшсэн байжээ.

Даулетын эрүүл мэнд нь муудаж, тэтгэвэрт гарсны дараа түүний оронд Жакибай Бапыш гэдэг хүн иржээ. Тэрээр дайны эхэн үед олзлогдож, 1945 онд шоронгоос оргосон ч хүнд нөхцөлд ядарсан Жакибай удаан хугацаанд өвчтэй байжээ. Өвчин нь эдгэсний дараа 1952 онд Нюрнберг дэх Радио инженерийн дээд сургуульд элсэн орж, “Эрх чөлөө” радио станцын нөлөөгөөр сургуулиа төгссөн. Дараа нь радиод ажилд орж, нэвтрүүлэг бэлтгэхэд идэвхтэй оролцож эхэлжээ.

1970-аад онд “Туркстан”-ы редакцыг үндэстнүүдийн хэлтэс болгон тус тусад нь хуваах асуудал тавигдахад 1955 оноос хойш радиод ажиллаж байсан Жакибай Бапыш казах хэлтсийг удирдах болжээ. Тэрээр радиогийн сурвалжлагч Исмет Бичертэй хийсэн ярилцлагадаа “Даулет өвчтэй байсан үед би түүний үүргийг орлон гүйцэтгэж байсан. Даулет тэтгэвэрт гарснаас хойш гурван сарын дараа буюу 1976 оны есдүгээр сард намайг албан ёсоор энэ албанд томилсон. Цөөн хүнтэй, ажил ихтэй байв. Дээрээс нь Барууны ардчилсан орнуудад хүн бүр өөрийнхөө ажил, мэдлэг чадвараа амьдралд хэрэгжүүлэхийн төлөө тэмцдэг. Тухайлбал, редакцад шинэ ажилтан авах, тэдний цалин хөлсийг нэмэгдүүлэх, нэвтрүүлгийн эфирийн цагийг уртасгах гэх мэт ажил миний эрүүл мэнд муудахад ч нөлөөлсөн. Гэхдээ хүн өөрийнхөө хүн чанараа бодоод бүгдэд нь тэсдэг юм байна. Би ч тэссэн. 1988 онд тэтгэвэрт гарахаас өмнө тавьсан зорилгуудыг биелүүлж чадсан гэж боддог” гэж өгүүлжээ. Радиод 33 жил ажилласан Жакибай 1940 онд 18 настайдаа Кызылорда мужийн Кармакшы дүүргээс цэрэгт татагджээ. Түүнээс хойш тэрээр төрсөн нутгаа хэзээ ч харж байгаагүй. Дараа нь Дим хэмээх татар эхнэртэй, хоёр хүүхэдтэй байсан тухай сонинд бичсэн байдаг. Энэ бүхнээс хэдийгээр хагас зуун жил өнгөрсөн ч казахын ард түмэнд тохиолдсон гай зовлон нь түүний үр хүүхдийн хувь заяанаас нь тодоос тод харагддаг.

Түүхийн шинжлэх ухааны доктор, профессор Патрик фон цур Мюлен (Герман): “Яагаад ихэнх хоригдол тусгай хороонд элсэхийг зөвшөөрсөн бэ? Ямар шалтгаануудыг дурдаж болох вэ? Юуны өмнө хүн болгон өөрийгөө хуарангаас аврах арга замыг хайсан нь тодорхой. Учир нь өлсгөлөн, нүцгэн, өрөвдөлтэй, гэм зэмгүй хүмүүс асар их зовлон амссан. Зовж зүдэрч, өвдөж чаналсан хүмүүст эрүүл мэндийн тусламж үзүүлэхийн оронд шууд буудаж алдаг байсан” (Мюлен, 1971) гэж бичсэн байдаг. Ийм аргагүй байдлаас арай гэж амьд үлдсэн хүн бүр амьдралаа бодож, ямар нэг аргаар амь зуухын төлөө хүчин зүтгэсэн нь тодорхой. Бидний дээр дурдсан цагаачдын амьдрал, ахуйг эргэн харвал үлгэр домогт гардаг үхэж, дахин амилдаг Самрук шувуутай зүйрлэж болно. Тэд хоёр ертөнцийг холбосон гүүр болж, Герман ба Зөвлөлтийн учруулсан зовлонг даван туулсан. ЗХУ хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр тэдний талаар хамгийн бохир заваан үг, хараалаа харамгүй нийтэлдэг байсан. Бүр жүжгийн хэлбэрээр ч олон нийтэд хүргэсэн. Тэр бүтээлүүдийн гарчиг нь хүртэл үзэн ядах мэдрэмжийг агуулж байлаа. Тухайлбал, “Казахын уран зохиол” сонинд нийтлэгдсэн “Агаарын долгион дахь новшнууд” өгүүлэлтэй холбогдуулан олон жил цагаачлан эх орондоо буцаж ирсэн Ж.Акбергенов хэмээх зохиогч “Урвагчид урвагчаараа үлддэг” нийтлэлдээ “Эрх чөлөө”-д хамт ажиллаж байсан боловч тэнд үлдсэн хүмүүсийг хайр найргүй шүүмжилжээ. Уг нийтлэлд Канат Карысбай, Даулет Тагыберли, Жакибай Бапыш, тэр ч байтугай Мустафа

Шокай нарыг доромжилж, “нохой, гөлөг”-тэй зүйрлэсэн байдаг. Мөн “Социалист Казахстан” сонинд нийтлэгдсэн өгүүлэл ч дээрх бүтээлийн өрөөсөн дугуй юм. “Үнэн зэвэрдэггүй буюу “Эрх чөлөөнийхөн”-д хэлэх үг” гэсэн гарчиг өгч “улс орноосоо дайжсан тэнгүүд”, “хөөрхий тэнүүлчид”, “далан худалчид” гэх мэт болон бусад цөөнгүй хараалын үгээр бөмбөгдөж, “социалист амьдралын үнэн зэвэрдэггүй” гэсэн итгэл үнэмшлээр нийтлэлээ төгсгөжээ.

Дүгнэлт

Америкийн хорооны тэргүүн Южин Лайонс Висбадены бага хурлыг болон түүний тунхаглалыг “асар их ач холбогдолтой түүхэн үйл явдал” гэж нэрлэжээ. Ийм үйл явдлын дараа Баруун Европт радио станц нээх тухай яригдаж эхэлсэн бөгөөд үүний бэлтгэл ажлын тухай 1952 оны 6-р сард Штарнберг (Бавари) хотод болсон бага хурлын үеэр хэлэлцэж, тус хороог ЗХУ-д суугаа АНУ-ын Элчин сайд асан, адмирал Алан Г.Керк тэргүүлэхээр болжээ. Түүний тусламжтайгаар радиогийн комисс байгуулагдаж, Оросын болон үндэсний цагаачлалын хөдөлгөөнүүдээс бүрдсэн редакторууд, сэтгүүлчид, захирлуудыг цуглуулж, уг хороо ирээдүйн радио станцад санхүүгийн тусламж үзүүлэхээр тогтжээ.

Станцын студиуд, удирдлага болон хяналтын байгууллагууд нь Мюнхенд, өргөн нэвтрүүлгийн байгууламжууд нь Лампертхаймд (Герман) байрлахаар болжээ. 1953 онд “Большевикэмээс чөлөөлөх нь” радио анх эфирт гарахад ажилтнууд нь ердөө хоёрхон антен, 10 кВт-ын богино долгионы хоёр дамжуулагчтай байв. Нэвтрүүлэг цацагдаад 15 минут өнгөрмөгц Зөвлөлтийн саатуулагчид идэвхжиж эхэлсэн түүхтэй. 1953 онд уг радио хоногт 12 цагийн нэвтрүүлгийг орос хэл дээр дамжуулж байсан бөгөөд үүний ердөө 20 минут нь шинээр бэлтгэсэн мэдээлэл, үлдсэн цаг нь өмнөх нэвтрүүлгүүдийн давталт байв. Тэр үед “Эрх чөлөө” радиод Төв Ази болон Казахстаны сонсогчдод зориулсан үндэсний редакц байгаагүй бөгөөд тэдний сонсогчдод зориулсан хөтөлбөрийг “Туркстан” хэмээх ганцхан редакцад бэлтгэдэг байсан нь дараах хэдэн шалтгаантай холбоотой байв. Нэгдүгээрт, боловсон хүчинтэй холбоотой байсан бол хоёругаарт, цагаачлал дахь улс төрийн асуудал хүчтэй нөлөөлсөн. Радио станц нээх асуудал хөндөгдөхөд цагаачдын дунд бичих чадвартай казах, узбек хангалттай байсан ч киргиз, туркмен, тажик зэрэг мэргэжилтэн маш цөөн байв. Мюнхен хотын орчимд оршин суугчид, ялангуяа К.Канатбай тэргүүтэй «Туркели» хорооныхон “Эрх чөлөө” радиог санхүүжүүлэгчидтэй ярилцахдаа Төв Ази, Казахстаны сонсогчдод зориулсан нэвтрүүлгийг зөвхөн нэг редакцад бэлтгэхийг санал болгож, тодорхой шалтгаануудыг дурджээ. Учир нь тэд Төв Азийн улс болгонд тус тусад нь редакц байгуулбал киргиз, туркмен, тажикууд радиогийн гадна үлдэх болно гэдгийг ойлгосон. Мөн Дундад Ази, Казахстанас цагаачлан ирсэн сэхээтнүүд үндэсний эрх чөлөөний хөдөлгөөнд “Туркстан”-ы нэгдлийн нэрийн өмнөөс ярьж заншсан хүмүүс байжээ.

Цагаачдын энэ асуудлын талаарх шийдвэрийг зөв гэж үнэлэх ёстой. Бүх туркстанчууд нэгдвэл радиод хангалттай жин дарах болно гэж бодоод редакцад авах ажилтны тоог анхнаасаа тохироогүй нь тэдний алдаа байв. Мэдээж энэ тал дээр тэдэнд гомдох ч, шүүмжлэх ч хэцүү. Учир нь хэвлэл мэдээллийн салбарт ажиллаж байсан туршлага багатай төв азийнхан хувийн үндэсний эрх ашгийг бус, нэгдмэл зорилгыг чухалчилж байв. Түрэг гаралтай ард түмнийг “Туркстан” нэрийн дор нэгтгэж буйг колоничлолын эсрэг, үндэстнүүдийн эрх чөлөө, эрх тэгш байдлын төлөөх тэмцэл гэж дүгнэвэл цагаачид ч мөн адил тэр зорилгын төлөө хамтран ажиллаж, нэгдэн хүчин зүтгэхийг зорьж байсныг мэдэж болно.

Станц байгуулагдаж, ажилчдаа авч эхлэхэд л радиогийн удирдлагууд нэг редакцад таваас илүү ажилтан олгох боломжгүй гэдгээ мэдэгдсэн. Үүний үр дүнд “Туркстан”-ы редакц ч таван хүнтэй ажлаа эхлүүлэхээс өөр аргагүй болжээ. Ингээд нэг казах, нэг узбек, нэг туркмен, нэг киргиз, нэг каракалпак гэсэн таван үндэстний төлөөлөл нэгдэж нэвтрүүлгээ бэлтгэж эхэлжээ.

“Эрх чөлөө” радиогийн “Туркстан”-ы редакцад ажиллаж байсан цагаачид аливаа түүхэн үйл явдал Эрх чөлөө, Хүчирхийлэл гэсэн хоёр үндэстэй гэж үзээд Оросын хуучин колони байсан ард түмнийг гутаан доромжилсон большевизмийн эзэнт гүрний бодлого, арьс өнгөөр ялгаварлан гадуурхах үзлийн эсрэг зогсож байв. Тэд үйл ажиллагаагаар ард түмний түүх, уламжлал, зан заншил, соёл, хэл, олон зуун жилийн амьдралын хэв маягийг уламдаа гишгэсэн харгис тоталитар дэглэм, үзэл суртлыг устгахад хүчин чармайлт гаргасан юм. Энэ тэмцэлд цагаач нийтлэлч Мустафа Шокайг үлгэрлэн дуурайж байв. Учир нь нэрт эрдэмтэн, уран илтгэгч, авьяаслаг нийтлэлч Мустафа цагаач байхдаа Туркстаны ард түмний амьдралыг дэлхий дахинд сурталчилсан сонин сэтгүүл зохион байгуулж, хэвлүүлэх ажилд идэвхтэй оролцож байжээ. Тэрээр Москва, Ташкент, Алматы, Оренбургт хэвлэгддэг большевикуудын сонин, сэтгүүлээс авсан тодорхой жишээ, тоо баримтад тулгуурласан Зөвлөлт Орос ба Төв Азийн тухай гүн гүнзгий агуулгатай өгүүлүүд, онолын судалгаа, түүхэн болон улс төрийн тоймыг Истанбул, Парис, Берлин, Лондон, Варшав зэрэг хотуудын хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр олны хүртээл болгож байв. Гэсэн хэдий ч түүний санаа сэтгэл өөрийн гардан гаргаж байсан Истанбул дахь “Шинэ Туркстан”, Берлин дэх “Залуу Туркстан” сэтгүүлд төвлөрч, Лондонд англи хэлээр, Парист франц хэлээр, Варшавт польш хэлээр хэвлэгддэг байсан Оросын эзэн хааны нийгэмлэгийн “Азийн тойм” сэтгүүлийн үйл ажиллагааг идэвхтэй дэмжиж байв. “Ийнхүү тэрээр Барууны орнууд төдийгүй Турк, Хятад, Америкт байсан цагаачдынхаа нэрт удирдагч болсон юм” гэж нэрт зохиолч А.Алимжанов бичсэн байдаг.

“Эрх чөлөө” радиогийн сэтгүүлчид өөрсдийн оюун санааны удирдагч Мустафа Шокайгийн үлгэр жишээг даган дуурайж, зөвхөн баримтад тулгуурласан нэвтрүүлгүүдээ дэлхий даяар түгээж байсан түүхтэй юм.

“Эрх чөлөө” радиогийн цагаачдаас эхэлж, урт удаан хугацаанд үргэлжилсэн эдгээр сэтгүүлчдийн бүтээлийг онцлон тэмдэглэх бидний зорилго бол гадаадад байсан ч сайн үйлсийн анхдагч нь байсан, радио станцыг анхнаас нь удирдаж, дэлхийн мэдээллийн системийн эгнээнд нэгдсэн сэхээтнүүдийн тухай шинэ үзэл бодлыг төлөвшүүлэх, эх орон нэгтнүүдийг ардын дайсан гэж үздэг байсан нь Зөвлөлт засгийн эзэнт гүрний үзэл суртлын үр дүн байсныг, Эх орноосоо хол байсан ч тэдний нэг нь ч үндэстнийхээ дайсан байгаагүйг, “Алаш”-ийн сайн сайхны төлөө хоёргүй сэтгэлээр зүтгэж явсныг бодит мэдээлэл баримтуудаар нотлох, олон нийтэд итгэл үнэмшил төрүүлэхэд оршино. Бидний бүтээл, хичээл зүтгэл бага ч гэсэн хувь нэмэр оруулж чадах юм бол бидний эрхэм зорилго биелэгдсэн хэрэг болох юм.

“Эрх чөлөө” радиогийн 70 гаруй жилийн турш цацсан нэвтрүүлэг нь казахын сэтгүүл зүйн санг баяжуулж, ирээдүйд цөөнгүй судалгааны үндэс байх болно. Цаг хугацаа өнгөрөх тусам түүний түүх, утга зохиол, соёлын ач холбогдол өнөөдрийнхөөс ч илүү байх болно гэдэгт бид итгэлтэй байна.

**Алаш- нам, гишүүдийн уриа, тусгаар тогтнолын төлөө тэмцэгчид*

Эшлэл

- Вачнадзе, Г.Н. (1975). *Антенны направлены на Восток* (с. 117). Москва.
- Бережкова, С.Б. (1993). “Железный занавес” был звукоприемником. *Вестник МГУ*, сер. 10(2), 54.
- Оралтай, Х. (1991). *Алашчууд. Азат*, (21). (казах хэл дээр)
- Канатбайн үхлийн тухай. (1982, 25 ноября). *Эрх чөлөө* радио. (казах хэл дээр)
- Козыбаев, С.К. (1986). *Ядовитые стрелы* (с. 36). Алма-Ата: Казахстан.
- Бакенова, Р.Ш. (2024). “Залуу Туркстан” сэтгүүл дэх М. Шокайн нийтлэл. *Л.Н. Гумилевын нэрэмжит Евразийн үндэсний ИС, Журналистика цуврал*, (1(146)), 160. (казах хэл дээр)
- Шилкин, А. (1976). *Диверсия без динамита* (с. 117). Москва.
- Абдуллин, Х. (1993). *Мустафа ба Магжан- Туран улсын суут ухаантнууд* (с. 111). Алматы: Жазушы. (казах хэл дээр)
- Таж-Мұрат, М. (2024, 26 июля). Зохиолч Мауликеш Кайбалдины тухай. *Уран зохиол* портал сайт. Алматы. (казах хэл дээр)
- Асанкайгы. (1967, 3 декабря). Казахын улс төрийн уянгын яруу найраг. *Эрх чөлөө* радио. Мюнхен. (казах хэл дээр)
- Асанкайгы. (1967, 21 декабря). Казах романы тухай. *Эрх чөлөө* радио. Мюнхен. (казах хэл дээр)
- Террорист XX века. (1991). *Новое время*, (45), 27.
- Тагиберли, Д. (1959, 27 декабря). Мустафа Чокайоглы – борец за свободу и независимость Туркстана (К 18-ой годовщине со дня смерти). *Радио Свобода*. Мюнхен.
- Тагиберли, Д., & Бердимурат, А. (1960, 8 мая). Советское радио – рупор диктатуры. *Радио Свобода*. Мюнхен.
- Патрик фон цур Мюлен. (1971). *Между свастикой и советской звездой (О Туркстанском легионе)*. Дюссельдорф.

Ашигласан бүтээлийн жагсаалт

- Абдуллин, Х. (1993). *Мустафа ба Магжан- Туран улсын суут ухаантнууд*. Алматы: Жазушы. (казах хэл дээр)
- Арбатов, Г.А. (1970). *Идеологическая борьба в современных международных отношениях: Доктрина, методы и организация внешнеполитической пропаганды империализма*. Москва.
- Асанкайгы. (1967, 3 декабря). *Казахын улс төрийн уянгын яруу найраг*. *Эрх чөлөө* радио. Мюнхен. (казах хэл дээр)
- Асанкайгы. (1967, 21 декабря). *Казах романы тухай*. *Эрх чөлөө* радио. Мюнхен. (казах хэл дээр)
- Бакенова, Р.Ш. (2024). “Залуу Туркстан” сэтгүүл дэх М.Шокайн нийтлэл. *Л.Н. Гумилевын нэрэмжит Евразийн үндэсний ИС, “Журналистика” цуврал*, 1(146), 160. (казах хэл дээр)
- Бережкова, С.Б. (1993). “Железный занавес” был звукоприемником. *Вестник МГУ*, сер.10(2), 54.
- Вачнадзе, Г.Н. (1975). *Антенны направлены на Восток* (с. 117). Москва.
- Голядкин, Н.А. (1990). *Зарубежное иновещание*. Москва.
- Карелина, В.М. (1990). *Радиовещание за рубежом*. Москва.
- Кашлев, Ю.Б. (1988). *Информационный взрыв. Международный аспект*. Москва.
- Канатбайн үхлийн тухай. (1982, 25 ноября). *Эрх чөлөө* радио. (казах хэл дээр)
- Козыбаев, С.К. (1986). *Ядовитые стрелы*. Алматы: Казахстан.
- Нуриден, Р.Ш. (1997). *Казах хэл дээр мэдээлэл түгээдэг гадаадын радионууд*: Нэг

- сэдэвт зохиол. Алматы. (казах хэл дээр)
- Нуриден, Р.Ш. (2012). Олон улсын радио сэтгүүл зүй: Сурах бичиг. Алматы. (казах хэл дээр)
- Оралтай, Х. (1991). Алашчууд. Азат, №21. (казах хэл дээр)
- Панфилов, А.Ф. (1984). Радиовойна: история и современность. Москва.
- Патрик фон цур Мюлен. (1971). Между свастикой и советской звездой (О Туркестанском легионе). Дюссельдорф.
- Таж-Мұрат, М. (2024, 26 июля). Зохиолч Мауликеш Кайбалдины тухай. Уран зохиол портал сайт. Алматы. (казах хэл дээр)
- Тагиберли, Д. (1959, 27 декабря). Мустафа Чокайоглы – борец за свободу и независимость Туркстана (К 18-ой годовщине со дня смерти). Радио Свобода. Мюнхен.
- Тагиберли, Д., & Бердимурат, А. (1960, 8 мая). Советское радио – рупор диктатуры. Радио Свобода. Мюнхен.
- Террорист XX века. (1991). Новое время, (45), 27.
- Шилкин, А. (1976). Диверсия без динамита. Москва.

Summary

During the 1,418-day World War II, which involved 60 countries and 120 million people, more than 1,366,000 people from Kazakhstan were drafted into the Soviet armed forces in connection with the mobilization carried out throughout the Soviet Union. Most of them died due to lack of preparation for war, fell into the hands of the Germans and became prisoners of war. Nazi Germany used the surviving prisoners of war for its own purposes and created legions. One of them was the Turkestan Legion. This committee also included young writers and poets who were prisoners of war and fell into the hands of Nazi Germany, and since the road to return to their homeland was closed, they became forced emigrants. Most of the second wave of emigrants settled in Germany (primarily in Munich, where there were many emigrant organizations) and America. Thus, the emigration that arose after World War II was replenished with prisoners. In addition, during those difficult times of World War II, writers and poets wrote valuable works, published newspapers and magazines for their publication, and worked on the radio. Although the war is over and 80 years have passed since Victory Day, this topic has still not been sufficiently studied. The article tells about the emigrants who worked for Radio Liberty, and analyzes and studies their work.

Keywords: World War II, legion, emigration, radio Liberty, radio broadcast